

Şükürlü Savad Teyyub qızı
“ƏXLAQ” KONSEPTİNİN AZƏRBAYCAN VƏ RUS PAREMIOLOJİ VAHİDLƏRİNDƏ
ƏKS OLUNMASI

Tədqiqat obyektini «*əxlaq*» konseptidir, predmeti isə bu konsepti əks etdirən atalar sözləri və zərbi-məsəllərdir. «*Əxlaq*» konseptinin tədqiqatının aktuallığı onunla bağlıdır ki, mədəni və sivilizasiya dəyərlərinin qorunması və ya dağıdılması müasir insanın əqidəsindən asılıdır. Azərbaycan və rus dillərinin atalar sözlərinin milli xarakterin xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq, dildə əks olunan dünya haqqında təsəvvürləri göstərmək vəzifəsi qoyan koqnitiv təhlil, şübhəsiz ki, dilçilikdə maraq doğurur və hazırda aktualdır. «*Əxlaq*» konsepti teleonomik konseptlərə, yəni ali mənəvi dəyərləri, əxlaqi ideali ifadə edən universal konseptlərə aiddir, insanın bu əxlaqi ideala olan meyli onun həyatına mənəvi bəraət qazandırır, onun uğrunda yaşamağa dəyər olan ideal yaradır. Biz belə fikirdəyik ki, **konsept** mental vahiddir, şüurun elementidir. İnsan şüuru real dünya və dil arasında vasitəçidir. Şüur ona daxil olan mədəni informasiyanı emal edir, sistemləşdirir. «Mənəviyyat» və ya «əxlaq» konsepti adətən ictimai şüurda təsviri-qiymətləndirmə xarakteri daşıyan mənəvi prinsiplərlə əlaqələndirilir. «Bu prinsiplər mənəvi həyat sahəsinin təsvirini ehtiva edir və müəyyən davranış normalarını müəyyənləşdirir, məlum dəyərlərin və idealların həyata keçirilməsini tələb edir» [7, 223].

Bir çox hallarda mənəvi prinsiplər dini tələblərə gedib çıxır: məsələn, «*oğurluq etmə*», «*qeybət etmə*», «*yalan danışma*», «*не убий*», «*не лги*», «*не кради*». «*Əxlaq*» sözünün aşağıdakı sinonim cərgəsi var: *etika, mənəviyyat, tərbiyyə* [2, s.118-119]. «*Нравственность*» sözü oxşar sinonim cərgəsinə malikdir: «1) *мораль, моральный кодекс*, 2) *этика, этические нормы*, 3) *наставление*» [4, 184]. Gördüyümüz kimi, fərq «*наставление*» sözünün rus dilinin sinonimlər sırasına daxil edilməsindən ibarətdir. Azərbaycan dilində «*наставление*» sözünə 1. *öyrətmə, öyüd vermə, nəsihət vermə*; 2. *öyüd, nəsihət* sözləri uyğun gəlir. Onların hamısı müəyyən dərəcədə «*tərbiyyə*» sözünün tərifinə daxildir. Beləliklə, «*əxlaq*» konseptinin sinonim sözlərlə ifadəsi baxımından Azərbaycan və rus dilləri bir-birinə bənzərdir. Paremioloji vahidlər xalq tərəfindən işlənib hazırlanmış fikirlərin məcmusunu əks etdirir, xalqın tarixi inkişafının parlaq sübutudur, əhəmiyyətli mental dəyərləri aşkar etməyə imkan verir. Atalar sözlərində ifadə olunan təsəvvürlər bir növ baxış sistemine, "dünyanın mənzərəsi" nə daxil olur. Dünyanın mənzərəsi adı altında dil vahidlərində (atalar sözlərində) əks olunan və xalqın dünyaya intellektual, emosional-dəyər münasibətini əks etdirən əlamətlər başa düşülür. Nəzərdən keçirilən konsept müsbət və mənfi qiymətləndirməni bildirən atalar sözləri ilə də ifadə olunur. «*Əxlaq*» konsepti bu kimi semantik mikrosahələr əsasında təhlil edilə bilər: *xeyirxahlıq, dostluq, həqiqət, ədalət, çalışqanlıq, sevgi, pislilik, yamanlıq, aldatma, xəyanət, yalan, işsizlik, qorxaqlıq* (добро, дружба, истина/правда, трудолюбие, любовь, зло, обман, предательство, ложь, безделье, трусость). Onlardan *dostluq, insan münasibətləri və sevgi* (дружба, человеческие отношения и любовь) sahələrinin müsbət qiymətləndirmə mənası var; *yalan, xəyanət, oğurluq* (ложь, обман, воровство), həm də *işsizlik, lovğalıq, şöhrətpərəstlik və qorxaqlıq* (безделье, хвастовство, тщеславие и трусость) kimi mənfi mənəvi keyfiyyətləri bildirən sahələr mənfi qiymətləndirməyə malikdirlər. Azərbaycan və rus dünya dil mənzərələrində atalar sözlərinin əksəriyyəti insanın mənəvi mahiyyətinə - «*xeyirxahlıq*», «*yamanlıq*», «*şərəf*», «*vicdan*» kimi anlayışların axtarışı və tərifinə yönəldilmişdir. «*Əxlaq*» konseptini *xeyirxahlıq və dostluq* (добро və дружба) mikrosahələrini bildirən paremioloji vahidlər əsasında təhlil edək.

Xeyirxahlıq /Добро: *Xeyir de, xeyir taparsan* [3, s.298]. //1. *Говоря зло, на добро не надейся* [10, 85]; 2. *Делай добро, будешь сам без беды* [10, 59].

Xeyir-dua ilə yarız ye, xeyir-duasız buğda çörəyi yemə [3, s.298].// *Благословенный баран лучше неблагословенного быка* [5, 544]. *Xeyir ilə şər qardaşdır* [3, s.299]. //1. *Горе и радость ходят вместе* [9, 44]; 2. *Счастья с несчастьем в одних санях ездят* (двор об двор живут) [8, 19]. *Xeyirsöyləməzə dedilər – “Xeyir söylə, gedim gəlir sənə don tikdirərəm. Dedi – “Əvvəl tikdir, bəlkə getdin, gəlmədin”*[3, s.299]. // *От лухого не добьешься* (не услышишь) *доброего слова* [9, 101].

Azərbaycan paremioloji vahidlərinin bəzi nümunələrində *xeyir* və *şər* müqayisəsinə rast gəlinir, amma rus dilinin müvafiq atalar məsəllərində isə günün yalnız müəyyən vaxtları müqayisə edilir, yəni belə nümunələr bir-birinə tam uyğun gəlmir: *Gecənin xeyrindən gündüzün şəri yaxşıdır* [3, 259] – Hürü: - Xahiş edirəm gedin, qoyun gecəni yataq. Sübh açılar, danışarıq. Axı, atalar da deyib: “*Gecənin xeyrindən gündüzün şəri yaxşıdır*”. (Mirzə İbrahimov, Pərvanə, Birinci kitab - birinci hissə, yeddinci fəsil, səh. 169). //1. *Утро вечера мудренее – трава соломы зеленее* [5, 182]; 2. *Утро мудро* [11, 314].

Aşağıdakı misalda da uyğunsuzluqla qarşılaşırıq (baxmayaraq ki, lüğətdə onlar ekvivalent kimi göstərilir). Azərbaycan nümunələrində nəyin *haram* olduğu dəqiq göstərilir, lakin rus dilində olan müvafiq zərbi-məsəllərdə bu barədə heç bir söhbət yoxdur:

Mal yiyəsinə oxşamasa haramdır [3, 413]. A kişi, mən imanım, döyməkdən deyil. *Mal yiyəsinə oxşamasa haramdır*. Ot kökünün üstündə bitər. Atası gedən yolu oğul da gedəcək. Ata qumarbaz oldu, oğul da qumarbaz olar. (Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev. Dağılan tifaq.)//1. *Кто от кого, тот и в того* [8, 86]. 2. *Родила молодца, такого же, как отца* [8, 86]. *Уродил Ефим Мотыку на одну колодку* [8, 86].

Dostluq, insan münasibətlərini bildirən mikrosahəni nəzərdən keçirək: Azərbaycan dilinin paremioloji lüğətində bu sahəyə aid 30-dan çox vahid qeydə alınıb (sırf *dost* sözündən ibarət olan), bu mikrosahəyə aid rus paremioloji vahidlər isə iki dəfə çoxdur. Misalların çoxluğu sübut edir ki, Azərbaycan və rus mentalitetlərində dostluq istənilən insan həyatında böyük dəyər kimi təsəvvür olunur. *Dost dostun eybini üzünə deyər* [3, s.198].1. *He tom dpyz, kto medom*

məjzet, a tot, kto pravdu v glaza skazhet [10, 64]. 2. He lyubi druga potakoviçnika, lyubi vstreçnika [5, 776]. *Dost-düşmən qara gündə bəlli olar//Dost dar gündə tanınar* [3, s.198]. Черный день придет – приятели откинутся [5, 777]. *Dost gəlişi bayram olar* [3, s.198]. 1. He priestся xoroşiiy kusoç, ne prisçuçit xoroşiiy druçok [10, 64]. *Dost ilə ye, iç, alış-veriş eləmə* [3, s.199]. Дружба дружкой, а табачок – врозь [10, 65]. Дружба - дело святое, а торги – дело другое [13, s. 272]. *Dost məni ansın bir çürük qoz ilə* [3, s.199]. 1. He dorog podarok, doroga lyubov [5, 774]. 2. He doroga gostba, doroga druçba [5, 774]. Был я у друга, тил я воду слаще меду [5, 774].

Dost məni yad eyləsin bir gülöyşə nar ilə [3, s.199]. 1. Pivo ne divo, i med ne xvala, a vsemu голова, что дружба дорога [5, 774]. *Dost min isə azdır, düşmən bir isə - çoxdur* [3, s.199]. 1. Один враг делает больше зла, чем сто друзей – добра [10, 40]. *Dost min olar, candan yanan – bir* [3, s.199]. И много друзей, да нет дружка [10, 64]. Дружба не служба, а кому дружить – на того служить [5, 777]. *Dost yolunda boran olar, qar olar* [3, s.199]. Дружбу водить, так себя не цапать [10, 65]. Для милого друга не искать досуга [9, 217]. *Dost yolunda azabkeşin el içində üzü ağ olar* [3, s.199]. 1. Большие той любви не бывает, как друг за друга умирает [5, 775]. *Dosta borca pul vermə - hər ikisi əldən gedər* [3, s.199]. 1. Друга не теряй – займы не давай [9, 50]. 2. He daşvəzaymı – poteryəşvəzaymı, a daşvəzaymı – poteryəşvəzaymı i denegı i druça [10, 61]. *Dosta dost, düşmənə düşmən kimi bax* [3, s.199]. Врагу не кланяйся, для друга жизни не жалей [10, 64]. *Dostam səninlə, pulun qurtaranacan!* [3, s.200]. 1. Skatert [5, 777]. 2. Много друзей, коли денежки есть [5, 777]. 3. Хлеба нет – друзей и не бывало [5, 777].

Dostdan da sirrini saxla //Sirrini vermə dostuna, dostunda bir dostu var [3, s.200]. 1. Один - тайна, два - полтайны, три – нет тайны [9, 100]. *Dostdan özünü qoru, düşmənə hesablamağa nə var?//Allah, məni dostlardan saxla, düşmənlərimlə özüm bacararam...* [3, s.200]. 1. Избави меня, боже, от плохих друзей, а от врагов я сам избавлюсь [11, 119]. *Dostla su iç, düşmənə bal yeməyə oturma* [3, s.200]. 1. С другом и воду выпьешь лучшие меду [10, 65]. 2. У друга пить воду лучше неприятельского меду [5, 774]. *Dostluq düzlükdədir* [3, s.200]. 1. Дружба правдой крепка [12, 118]. *Dostluq həmişə qalib gəlir* [3, s.200]. Птицы сильны крыльями, а люди – дружкой [10, 65]. Друг за друга держатся – ничего не бояться [11, 85]. *Dostluqla tutur, düşmənləklə uçur* [3, s.200]. 1. Называется другом, а обирает кругом [5, 774]. *Dostsuz insan – qanadsız quş* [3, s.200]. 1. Человека без друзей, что дерево без корней [10, 65]. *Dostun yoxsa – axtar, tapdın – qoru* [3, s.201]. 1. Нет друга, так ищи: а нашел, так береги [5, 775]. 2. Друга ищи, а найдеши – береги [11, 85]. *Dostunu mənə göstər, sən kim olduğunı deyim* [3, s.201]. 1. Скажи кто твой друг, и я скажу, кто ты [11, 68]. *Dostunun dostu sən də dostundur* [3, s.201]. Друг моего друга – мой друг (афоризм). *Dostluğun insanların həyat tərzi ilə sıx bağlılığı haqqında fikir rus şüuru üçün təyinedicidir. Rus atalar sözləri bunu aydın göstərir: Kaçovü druçbu zavedeşvəzaymı, taçovü i həyət povedeşvəzaymı* [6, 172-173]. *Dostluq anlayışının həqiqətlə, şər və etibarla bir-birinə qarışması da maraqlıdır. Beləliklə, söz təriflərinin, sinonim sırası və atalar sözlərinin təhlili göstərir ki, Azərbaycan və rus dillərində «əxlaq» konsepti, ilk növbədə, üç seməmlə təqdim edilmişdir ki, onların əsasında bu konsept təsvir edilir: 1) etika, 2) mənaəviyyat, 3) tərbiyyə; rus variantında 1) мораль, моральный кодекс, 2) этика, этические нормы, 3) наставление.*

İkincisi, «əxlaq» konsepti Azərbaycan və rus xalqlarının ümumi və əsas mənaəvi prinsiplərini əks etdirir - a) insan münasibətləri ilə bağlı və müsbət qiymətləndirməni bildirən mikrosahələri: *dostluq, sevgi/druçba, lyubov*; və keyfiyyətlər: *həqiqət, zəhmətsevərlik/uctına, tırudolyubov*; b) *yalan, aldatma, oğurluq/ loçş, obman, vorovstvo* ilə bağlı mənaəvi qiymətləndirmə, həm də *işsizlik, loçşalıq, şöhrətpərəstlik, qorxaçlıq/ bezdelye, xvastovstvo, tıçeslavıe, tırucost* kimi mənaəvi keyfiyyətləri bildirən mikrosahələri.

Beləliklə, Azərbaycan və rus dillərində atalar sözləri və məsəllər vasitəsilə verballaşan «əxlaq» konsepti Azərbaycan və rus dil mədəniyyətlərinin konseptosferində əxlaq-etik kompleksin xüsusi əhəmiyyətini əks etdirir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: [4 cildə]. Bakı, – 1 c. – 2006. – 744 s.
2. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 424 s.
3. Həmidov İ.H. Azərbaycanca-rusca atalar sözləri lüğəti. Bakı, 2004, - 586s.
4. Александрова, З. Е. Словарь синонимов русского языка: практический справочник: ок. 11000 синоним. рядов /З.Е.Александрова. М., 1989. - 495 с.
5. Даль В.И. Пословицы русского народа. М., 1957, - 991с.
6. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1989.
7. Ивин, А. А. Аксиология: научное издание. М., 2006. - 390 с.
8. Князев, В.В. Книга пословиц. Выборка из пословичной энциклопедии. Изд. Красная газета. Ленинград, 1930. 132с.
9. Народные пословицы и поговорки. М., 1961, 326с.
10. Русские народные пословицы и поговорки. М., 1965, - 360 с.
11. Русские пословицы и поговорки. М., 1988, 480с.
12. Русские пословицы и поговорки. М.: Наука, 1969, - 444 с.
13. Таирбеков Б.Г., Гусейнзаде А.К. Краткий русско-азербайджанский и азербайджанско-русский словарь паремий. Баку, 1983, 405с.

Açar sözlər: əxlaq konsepti, atalar sözləri, müsbət səciyyəsi, xeyir və dostluq.

Ключевые слова: концепт нравственность, пословицы, положительные характеристики, добро и дружба.

Keywords: concept of morality, proverbs, positive characteristic, blessing and friendship.

ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА «МОРАЛЬ» В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ И РУССКОЙ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

Резюме

Объектом исследования является понятие «мораль», а предметом - пословицы и поговорки, отражающие это понятие. Понятие «мораль» относится к телеономическим понятиям, то есть универсальным понятиям, выражающим высшие духовные ценности, моральный идеал, стремление человека к этому нравственному идеалу.

Понятие «мораль» отражает общие и основные духовные принципы азербайджанского и русского народов - положительную оценку человеческих отношений: дружба, любовь; а также их качества: порядочность, трудолюбие. Понятие «мораль» отражает особое значение морально-этического комплекса в концептосфере азербайджанской и русской языковых культур.

REFLECTION OF THE CONCEPT OF " MORALITY " IN AZERBAIJANI AND RUSSIAN PAREMIOLOGICAL UNITS

Summary

The object of the study is the concept of «Morality», the subject is proverbs and sayings that reflect this concept. The concept of «Morality» refers to teleonomic concepts, that is, to universal concepts that express the highest spiritual values, a moral ideal, a person's desire for this moral ideal creates the moral justification of his life, an ideal worth living for. The concept of «morality» reflects the general and basic moral principles of the Azerbaijani and Russian peoples - with a positive assessment related to human relations: friendship, love; as well as qualities: truth, diligence. The concept of «morality» is of particular importance of the moral and ethical complex in the conceptual sphere of Azerbaijani and Russian linguistic cultures.

Rəyçi: dos. Xəlilə Babəşova